

Agata WOŹNIAK-KRAKOWIAN

Beata PAWLICA *

Zakład Psychologii, WSP Częstochowa

* Zakład Socjologii, WSP Częstochowa

Psychologiczna i socjologiczna analiza zjawiska przemocy w rodzinie — na terenie województwa częstochowskiego w latach 1990 – 1995

Wstęp

Agresja i przemoc mają różne twarze, źródła i przyczyny. Z danych statystycznych gromadzonych przez psychologów, socjologów, pedagogów, policjantów i innych specjalistów wynika, że przestępczość typu agresywnego rośnie. Nasila się przemoc w szkołach, w rodzinach, na ulicy.

Obserwujemy akty agresji, czyli zachowania, które szkodzą innym, naruszając ich dobrostan. Są one uwarunkowane sytuacyjnie, przez wzbudzoną złość, której ekspresji ludzie często nie potrafią opanować.

W Polsce od kilku lat wzrasta poziom agresji społecznej. Zjawisko to wiąże się z brakiem możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb człowieka. Agresja jest także zachowaniem instrumentalnym, które czemuś służy. Sprawca bije swą ofiarę, bo chce od niej pieniędzy, satysfakcji seksualnej, a także innych dóbr, które są mu niedostępne.

W czasach gwałtownych zmian społecznych, głównie o charakterze ekonomicznym, następuje załamanie się systemu kontroli społecznej, Prowadzi to do powstania chaosu moralnego, wskutek czego człowiek nie czuje się już związany z istniejącym systemem norm. Stan ten określa się mianem anomii i jest on charakterystyczny dla większych lub mniejszych grup w ramach społeczeństwa (Hołyst, 1977).

Zdaniem E. Durkheima (1964), anomia wiąże się z rozpadem więzi społecznych i dezorientacją ludzi co do obowiązujących norm zachowania. Ujawnia to egoistyczne tendencje tkwiące w człowieku, czego wynikiem jest wzrost zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczości wobec rodziny.

Poziom życia znacznej części rodzin w ostatnich latach obniżył się lub stał się zagrożony. Stan ten wyzwała poczucie frustracji i niezadowolenia u ludzi, następuje koncentracja na zdobywaniu pieniędzy, a słabną więzy rodzinne (kontakt z dziećmi, ze współmałżonkiem).

Żyjąc w globalnej wiosce jaką jest dzisiejszy świat, coraz częściej ulegamy magii różnego rodzaju informacji, cierpiąc na redundancję bodźców informacyjnych, agresywnych związanych z przemocą. Ze względu na nadmiar przemocy oglądanej w mediach ludzie stają się odczulenii na przemoc i agresję. Patrząc na przemoc w mediach w takim nadmiarze zaczynają ją ignorować, przestają na nią reagować uważając, że wrogość jest normą. Świat postrzegany jest więc jako brutalny, zdominowany przez agresję. Medialny przekaz agresji zmienia obraz świata, pokazuje go jako zdominowany przez nietolerancję, postrzeganie innych jako gorszych, a także gotowych do przemocy.

Człowiek staje się sfrustrowany i zagubiony, a wówczas jest bardziej skłonny do agresji lub autoagresji.

Ludzie wyładowują swą złość, gniew, żal na innych: współmałżonku, dzieciach, rodzicach, podwładnych, szefie itp. Zdarza się, że kierują agresję przeciw sobie, samookaleczają się, popadają w alkoholizm, narkomanię, zasłaniają się stereotypami (stwarzają sobie świat nieprawdziwy, nierzeczywisty). Krzywdzą siebie i swoich najbliższych posługując się przemocą.

Przemoc w polskich domach do niedawna była tematem tabu. Dziś już wiadomo, że stosowanie przemocy nie zależy ani od wykształcenia i zawodu, ani od poziomu życia czy przynależności do określonej religii. Według danych Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych co piąta rodzina w Polsce dotknięta jest przemocą, która zburza jej funkcje i prowadzi do rozmaitych patologii.

Wszyscy ludzie mieli, mają lub będą mieć do czynienia z przemocą, odgrywając jedną z trzech ról: świadka, ofiary, sprawcy. Spirala przemocy rozwija się przez naśladowictwo. Dzieci są świadkami realnej przemocy, jaka dokonuje się w ich rodzinie, wchodzą w rolę ofiary, a z czasem zaczynają pełnić rolę sprawcy. Jerzy MELLIBRUDA (1995) uważa, że sprawcy przemocy najczęściej wywodzą się z ofiar przemocy. Przemoc jest „podawana” dalej przez skrzywdzonych.

Przemoc w rodzinie „za zamkniętymi drzwiami”, przyjmuje wiele postaci, dotyczy różnych form złego traktowania. Należy więc jasno sprecyzować pojęcie przemocy w rodzinie.

Problemy definicyjne — wyjaśnienia pojęć

Termin „**przemoc w rodzinie**” używany jest dla określenia działań i zaniechań występujących w bliskich związkach. W wąskim znaczeniu ogranicza się do przypadków ataku fizycznego, który przybiera postać wykorzystania przewagi fizycznej lub nadużycia seksualnego (Pawllica, 1996).

Skutkiem przemocy fizycznej może być zarówno lekkie uszkodzenie ciała, ale i pozbawienie życia. Termin „przemoc w rodzinie” odnosi się do także do przemocy psychicznej, która objawia się m.in: znęcaniem słownym (werbalnym), szykanowaniem, ograniczaniem lub pozbawianiem środków materialnych, osobistych, kontrolowania kontaktów z członkami rodziny, przyjaciółmi itp. Formy przemocy różnią się między sobą w zależności od społeczeństwa i jego kultury. Generalnie formy te sprowadzają się do złego traktowania.

Zadaniem P. Strattona (1991) złe traktowanie to sytuacja, w której jedna osoba odnosi się do drugiej w sposób niezgodny z łączącą je relacją i bez odpowiedniej troski wynikającej z charakteru tej relacji. W tym sensie złe traktowanie jest pojęciem ogólnym, które może dotyczyć nie tylko rodziców i dzieci, ale także innych relacji w rodzinie, np. relacji mąż – żona, starzejący się rodzice – dorastające dzieci. Rodziny znęcają się nad swymi chorymi i niepełnosprawnymi członkami. Kobiety, które wchodzi do nowej rodziny są narażone na atak ze strony krewnych (agresywny teść lub teściowa) „Służący” obojga płci bywają bici, wykorzystywani seksualnie, szykanowani przez swoich pracodawców. Złe traktowanie jest więc punktem relacji między ludźmi i daje się rozpatrywać i interpretować wyłącznie w ramach tej relacji (Silker i Stratton 1991, cyt. za E. Bielawska-Batorowicz 1993 s. 305 – 313).

Badacze wyróżniają obecnie siedem form złego traktowania, określającego znęcanie się nad rodziną. Są to:

- 1) przemoc fizyczna;
- 2) przemoc seksualna;
- 3) przemoc emocjonalna;
- 4) zaniedbanie;
- 5) opóźnienie rozwoju fizycznego (bez uwarunkowań organicznych)
- 6) zaniedbania prenatalne;
- 7) wykorzystywanie rytualne.

Polski kodeks karny nie zawiera artykułu, który dotyczyłby aktów przemocy jasno sprecyzowanych. Jedyne zawarty w nim artykuł 184 obejmuje szeroko pojmowane przestępstwa przeciwko rodzinie określone jako znęcanie się nad rodziną. Przestępstwo to od dziesięcioleci jest ścigane przez prawo. Intencją ustawodawcy jest ochrona zdrowia i bezpieczeństwa poszczególnych członków rodziny, jak też prawidłowe funkcjonowanie rodziny, jako instytucji społecznej (Jarosz, 1986).

Granice znęcania się nad rodziną wyznaczone są przez częstotliwość popełniania tego przestępstwa i intencji sprawcy. Nie dotyczą przypadków jednorazowego znęcania się nad rodziną i krótkotrwałego działania sprawcy, będącego wynikiem lekkomyślności lub nieumyślności postępowania sprawcy czynu. Jest to postępowanie określone potocznie jako okrucieństwo, dokonywane umyślnie i powodujące u ofiary nasilenie bólu fizycznego lub moralnego.

Ofiary przemocy domowej — bo i takie określenie w literaturze przedmiotu występuje — są chronione przez prawo, a sprawca przemocy znęcając się nad swoją rodziną popełnia przestępstwo.

Do najważniejszych przepisów prawnych mających zastosowanie wobec przemocy w rodzinie należą: art. 184 paragraf 1 i 2:

„Kto znęca się fizycznie lub moralnie nad członkiem swojej rodziny lub inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, albo nad małoletnim lub osobą bezrobotną podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 5 lat”.

Jeśli następstwem tego czynu jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca: podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Jeżeli w wyniku znęcania się pokrzywdzony odniesie uszkodzenie ciała sprawca będzie odpowiadał z art. 155 lub art. 156 KK.

Art. 185: „Kto rozpija małoletniego dostarczając mu napojów alkoholowych ułatwiając mu spożycie, lub nakłaniając do spożywania takich napojów podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”.

Art. 155 paragraf 1 i 2: „Kto pozbawia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia albo powoduje inne ciężkie kalectwa, ciężką chorobę nieuleczalną lub długotrwałą chorobę zazwyczaj zagrażającą życiu trwałą chorobę psychiczną, trwałą całkowitą lub znaczną niezdolność do pracy w zawodzie albo trwałe poważne zeszpecenie lub zniekształcenie ciała, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Jeżeli sprawca powoduje ciężkie uszkodzenie ciała lub ciężki rozstrój zdrowia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”.

Karze pozbawienia wolności podlegają również przestępstwa:

- z art. 156 — powodowanie innych uszkodzeń ciała lub rozstroju zdrowia człowieka niż w art. 155;
- z art. 167 — narażenie na zarażenie się chorobą weneryczną jeśli sprawca jest osobą pozostającą z pokrzywdzonym we wspólnym pożyciu;
- z art. 168 — zgwałcenie;
- z art. 170 — czyn nierządny przy nadużywaniu zależności;
- z art. 175 — kaziroddstwo;
- z art. 176 — czyn lubieżny względem nieletniego;
- z art. 186 — uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego;
- z art. 203 – 205 — przywłaszczenie, kradzież, oszustwo na rzecz osoby najbliższej.

Znęcanie się nad rodziną i przemoc w rodzinie dotyczy przede wszystkim osób słabszych fizycznie, a zatem osób, które nie mogą czy też nie potrafią się bronić.

Dotyczy to przede wszystkim znęcania się rodziców nad dziećmi, męża nad żoną (czy konkubenta nad konkubiną), osób sprawnych fizycznie nad chorymi

i zniedołężniałymi itp. Są to przypadki występowania stosunku zależności wtedy gdy ofiara czynu przestępczego ze względu na określone cechy fizyczne, psychiczne, sytuacyjne nie umie, nie może, nie jest w stanie przeciwstawić się swemu prześladowcy. Tego typu zachowania przestępcze dotyczą nie tylko osób, które są ofiarą bezpośrednią, ale rodziny jako całości, prowadząc do jej rozpadu, dezintegracji rodzinnej, powstania na podłożu patologicznie funkcjonującej rodziny, typów zachowań dewiacyjnych, aspołecznych — zwłaszcza u dzieci i młodzieży.

Cel i metoda badań

Celem niniejszego szkicu dotyczącego znęcania się nad rodziną jest próba określenia rozmiarów i cech demograficznych osób dokonujących przestępstw z art. 184 KK na terenie województwa częstochowskiego. Analiza socjologiczna i psychologiczna znęcania się nad rodziną obejmuje okres między 1990 a 1995 rokiem oraz pierwsze półrocze 1996 r. Obejmuje także psychospołeczny portret sprawcy i portret ofiar przemocy w rodzinie. Charakterystyki sprawców przemocy w rodzinie dokonuje się przede wszystkim za pomocą cech demograficznych, takich jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania (wieś, miasto) przynależność do określonej warstwy i grupy zawodowej, trzeźwość i możliwość recydywy przestępstw. W odniesieniu do przestępstwa znęcania się nad rodziną posłużyliśmy się metodą statystyczną, na podstawie której określiliśmy zasięg, strukturę, trendy, które mogą przyczynić się do wyjaśnienia charakteru tego przestępstwa, a także uwarunkowań społecznych. Są to przede wszystkim dane ilościowe mające jednak wartość diagnostyczną.

Dane statystyczne dotyczące przemocy w rodzinie są zawsze bardzo skąpe. Trudno ustalić jej aktualne wskaźniki, jest to bowiem problem w dużej mierze ukryty, związany z istnieniem „ciemnej liczby” tego typu przestępstw. Unikalne są doniesienia dotyczące sprawców tych działań. Uzyskanie bliższych danych o sprawcach jest bardzo trudne ze względu na specyfikę układów rodzinnych. Również ofiary przemocy w rodzinie nie chcą — lub boją się — ujawnić faktu dokonania przestępstwa.

Ludzie boją się ujawnić przestępstwo przemocy w rodzinie, a także zaprzeczają jego istnieniu w obawie przed zachwianiem spójności rodzinnej. Starają się jej nie dostrzegać lub ją bagatelizować. Ofiary przemocy w rodzinie wolą przemilczeć fakt znęcania się nad rodziną, w obawie przed zemstą sprawcy lub opinią publiczną, która nie akceptuje faktu ujawniania tego rodzaju przestępstw. Milczą, ponieważ się wstydzą, bo są szantażowane, bo same czują się winne. Często podważane są relacje świadków — dzieci, ofiar przemocy ze względu na brak zaufania do nich. Sędziowie, prokuratorzy, policjanci nie mają zaufania do dziecka jako świadka.

Zebrane dane dotyczą przestępstwa z art. 184 paragraf 1 i 2 popełnionego na terenie woj. częstochowskiego w latach 1990 - 1995. Analizie poddałyśmy

tylko zgłaszane przestępstwa uznane za dokonane. Materiały te mają ograniczony charakter. Jest to jednak jedyne źródło informacji. Zakres i struktura informacji bardziej odpowiada potrzebom urzędu (policji, służbie zdrowia, resortowym statystykom) niż potrzebom nauki czy badacza. Ze względu na przesłanki obyczajowe i etyczne nie wszystkie dokonane przestępstwa są zgłaszane odpowiednim władzom. Stąd należy założyć istnienie „ciemnej liczby” przypadków przestępstw nie zarejestrowanych, które mogą zawiązać ich statystyczny obraz.

Przedstawiona analiza ma charakter eksploracyjny, poznawczy. Określa tendencje i kierunek przemocy w rodzinie na terenie województwa częstochowskiego w oparciu o charakterystykę przestępstw z artykułu 184 Kodeksu Karnego. Stąd celem naszych badań jest:

- 1) diagnoza stopnia rozpowszechnienia w populacji województwa częstochowskiego tych zmiennych, które charakteryzują sprawcę przemocy w rodzinie;
- 2) identyfikacja grup ryzyka pojawienia się przemocy — ofiary;

Przemoc w rodzinie na terenie województwa częstochowskiego. Charakterystyka zjawiska

W ostatnich pięciu latach na terenie województwa częstochowskiego dokonano 3141 przypadków znęcania się nad rodziną (zgłoszonych i zarejestrowanych w kartotekach policyjnych) co stanowi około 7 % wszystkich przestępstw popełnionych na terenie woj. częstochowskiego.

„Rekordowym” pod względem liczby zanotowanych w statystykach policyjnych przestępstw z art. 184 KK był rok 1991, w którym to nastąpił gwałtowny wzrost liczby przestępstw z 322 w 1990 roku do 677 przypadków. Dokładne dane dotyczące ilości przestępstw znęcania się nad rodziną na terenie województwa częstochowskiego w latach 1990 — 1995 przedstawia tabela nr 1.

Tab. 1. Rozkład liczebności (liczby naturalne) przestępstwa z art. 184 KK w latach 1990 – 1995 na terenie woj. częstochowskiego:

Lp.	Przestępstwa z art. 184 KK	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogółem
1	Ogólna liczba przestępstw stwierdzonych	322	677	546	531	570	495	3 141
2	Ilość przestępstw indywidualnych, popełnionych przez dorosłych	292	650	531	491	489	486	2 939
3	Ilość przestępstw popełnionych przez dwie osoby dorosłe	3	14	8	25	80	7	137
4	Ilość przestępstw popełnionych przez trzy i więcej osób dorosłych	27	14	7	14	1	2	64

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych statystycznych Woj. Komendy Policji w Częstochowie (październik, 1996)

W 1992 i 1993 roku ilość przestępstw spadła, by w 1994 ponownie wzrosnąć do 570. W 1995 roku było ich 495. W obecnym 1996 roku (do lipca) policja zanotowała 335 przypadków przestępstw z art. 184 KK.

Przestępstwa znęcania się nad rodziną dokonuje najczęściej jedna osoba: matka, ojciec, mąż, żona, dziecko. Stąd najwięcej przestępstw z art. 184 KK określanych mianem: przestępstw indywidualnych. Niemniej jednak przestępstwo to ma również charakter zbiorowy: popełniane jest przez dwie, trzy lub więcej osób. Najwięcej przestępstw zbiorowych stwierdzono w 1994 roku (80) — popełnione przez dwie osoby (rodzice nad dziećmi, dzieci nad rodzicem, rodzic z kompanem nad rodziną itp.), a także w 1990 roku (27) kiedy przestępstwa dokonały więcej niż trzy osoby (uczestnicy libacji alkoholowych).

Przestępstwo znęcania się nad rodziną wbrew pozorom nie pozostaje bez odzewu społecznego ze strony najbliższego środowiska. Świadczą o tym dane przedstawione w tabeli nr 2 dotyczącej podstawy wszczęcia postępowania z tytułu naruszenia art. 184 KK na terenie woj. częstochowskiego w latach 1990 – 1995.

Tab. 2. Podstawa wszczęcia postępowania z tytułu naruszenia art. 184 KK na terenie woj. częstochowskiego w latach 1990 – 1995:

Lp.	Podstawy wszczęcia czynności policyjnych	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogółem
1	Ogólna liczba podejrzanych (z art. 184)	262	480	305	324	450	447	2 268
2	Dobrowolne zgłoszenie się	12	21	15	21	16	10	95
3	Zgłoszenie przez obywatela	241	385	260	290	420	419	2 015
4	Zawaiadomienie instytucji	—	58	20	—	—	18	96
5	Ujęcie sprawcy „na gorącym uczynku” przez policję	10	16	10	13	14	—	63

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych statystycznych Woj. Komendy Policji w Częstochowie (październik, 1996)

W ciągu pięciu lat wszczęto postępowanie policyjne w stosunku do 2268 (2465 do lipca 1996) osób, określonych mianem podejrzanych popełnienia przestępstwa. Najczęściej podejrzanych — sprawców znęcania się nad rodziną wskazują inne osoby — obywatele (sąsiedzi, członkowie rodzin, przypadkowi świadkowie). Obywatele zgłosili 2015 sprawców znęcania się nad rodziną, najwięcej w 1994 roku (420) i 1995 (419). Świadczy to o postępującej w ostatnich latach wrażliwości społecznej świadków znęcania się nad rodziną.

Instytucje (szkoły, placówki służby zdrowia, poradnie różnego typu, pogotowie opiekuńcze itp.) zgłosiły tylko 95 przypadków sprawców przestępstw przeciwko rodzinie. Związane jest to z niską znajomością sytuacji społecznej, rodzinnej, materialnej itp. rodzin podległych nadzorowi i opiece wymienionych

instytucji. 67 sprawców ujęła policja na „gorącym uczynku” to znaczy w chwili dokonywania przestępstwa: przypadkowo (dokonując rutynowych czynności sprawdzających, bądź operacyjnych: patrole) lub na skutek zgłoszenia przez obywateli. Zdarzają się również przypadki (95) dobrowolnego zgłoszenia się sprawcy do komisariatów lub posterunków policji. Sprawca mając silne poczucie winy za dokonany czyn w ten sposób pragnie się ukarać lub czuje się zagrożony, boi się reakcji rodziny (konsekwencji własnego czynu).

Najczęściej przestępstwa z art. 184 KK popełniane są na terenie naszego województwa w mieście Częstochowa (1397) i na wsiach województwa (1116). Dokładne dane dotyczące miejsca popełnienia przestępstwa zنعناع się nad rodziną według klasy miejscowości zamieszkania zawiera tabela nr 3.

Tab. 3. Miejsce popełnienia przestępstwa z art. 184 KK według klasy miejscowości na terenie woj. częstochowskiego w latach 1990 – 1995:

Lp.	Miejsce popełnienia przestępstwa	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogółem
1	wieś	65	329	73	154	216	204	1 041
2	miasto do 200 000	24	107	143	82	108	109	573
3	Częstochowa	233	241	330	154	179	182	1 319
4	ogólna liczba przestępstw	322	677	546	390	503	495	2 933

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych statystycznych Woj. Komendy Policji w Częstochowie (październik, 1996)

Przedstawiony rozkład liczebności przestępstw uwarunkowany jest społecznie i kulturowo. W miastach (dużych aglomeracjach) częściej dochodzi do dyfuzji odpowiedzialności za własne czyny. Ludzie czują się anonimowi, a często oznacza to bezkarność. Dlatego na skutek rozpadu więzi społecznych: rodzinnych, sąsiedzkich itp. w miastach tego typu przestępstwa mają większą liczbę. Na wsi dominuje jeszcze silna tradycja patriarcalna: żona, dzieci, rodzice „należą do gospodarza”. Bywa nim: najstarszy syn, jedyny syn, mąż, ojciec, teść, zięć — właściciel gospodarstwa. Przypadki zنعناع się nad rodziną na wsi uwarunkowane są kulturowo. Do zwyczaju, obrzędowości (bez względu na status społeczny, ekonomiczny, wykształcenie) należy podkreślanie swojej dominacji, co często przejawia się w przemocy wobec członków rodziny.

Znacznie mniej przypadków zنعناع się nad rodziną występuje w małych miastach (574). Zjawisko to związane jest z istnieniem systemu kontroli społecznej. Ludzie znają się, nie czują się anonimowi, nie są związani tak silnie jak na wsi z tradycyjną obyczajowością.

W związku z tym kim jest sprawca przemocy w rodzinie? Kto zنعناع się nad rodziną? Dlaczego dokonuje takich aktów behawioralnych (o przestępczym charakterze)?

Psycho społeczny portret sprawcy przemocy w rodzinie

Sprawcą przemocy w rodzinie może być każdy, kto chce zmanifestować poprzez zachowania agresywne swoją dominację, ukryć kompleksy, wyładować frustracje, odreagować niepowodzenia (w pracy, w kontaktach interpersonalnych, w sferze seksu itp.). Najczęściej jak wykazują badania: psychologiczne, socjologiczne, kryminologiczne, medyczne sprawcami znęcania się nad rodziną są mężczyźni. „Małym mężczyzną” może okazać się — drobny urzędnik, wielki biznesmen, rolnik, prowincjonalny lekarz, znany pisarz, wybitny naukowiec czy aktor. Dokładne dane dotyczące cech demograficznych: płci i wieku sprawców przedstawia tabela nr 4.

Tab. 4. Wiek i płeć podejrzanych o naruszenie art. 184 KK w woj. częstochowskim w latach 1990 – 1995:

Płeć	Wiek podejrzanych	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogólna liczba podejrzanych
M	do 16 lat	—	—	—	—	—	—	—
K		—	—	—	—	—	—	—
M	17 – 20	1	9	4	3	2	7	26
K		—	—	—	—	1	—	1
M	21 – 24	8	20	15	5	15	11	74
K		3	4	—	—	2	3	12
M	25 – 29	26	38	30	25	25	39	183
K		2	3	—	1	3	2	11
M	30 – 49	183	330	214	229	315	311	1 582
K		—	14	8	4	13	8	47
M	powyżej 50	39	47	35	49	70	61	311
K		—	5	2	4	3	4	18
ogólna liczba mężczyzn		258	454	298	315	427	430	2 182
ogólna liczba kobiet		5	26	10	9	22	17	88

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych statystycznych Woj. Komendy Policji w Częstochowie (październik, 1996)

Z przedstawionych danych wynika, że sprawcą najczęściej jest mężczyzna między trzydziestym a czterdziestym dziewiątym rokiem życia. W okresie od 1990 do 1995 roku policja zanotowała 1582 sprawców w tym przedziale wiekowym. Do lipca bieżącego roku policja zanotowała już 178 sprawców znęcania się nad rodziną. W ostatnich pięciu latach naruszenia art. 184 dokonało 2182 mężczyzn i 88 kobiet (stosunek 25:1).

Możemy wnioskować, że na stu sprawców znęcania się nad rodziną cztery to kobiety, a 96 to mężczyźni. Łamanie art. 184 KK to męska domena. Mężczyźni

z natury są bardziej agresywni niż kobiety. Co powoduje, że mężczyzna w taki a nie inny sposób wyładowuje swą agresję wobec najbliższych? Znęcają się ponieważ:

- 1) tak są wychowani — powielając wzory wyniesione z domu rodzinnego;
- 2) czują się bezkarni (bezkarność rozzuchwała sprawcę);
- 3) taki jest domowy rytuał, zwyczaj zakorzeniony w naszej obyczajowości;
- 4) są zazdrośni — o dzieci, o sukcesy zawodowe żony (wyższe wykształcenie). Jeśli kobieta ośmieli się wprost sprzeciwić się mężczyźnie, postąpić inaczej niż on chce, jak osoba samodzielna, zaradna, odpowiedzialna za swoje czyny może ją spotkać „zasłużona kara ze strony mężczyzny”;
- 5) nie radzą sobie z rolą męża, ojca, kochanka. Mężczyzna bywa przeświadczony, że kobieta, dzieci należą do niego, tak jak mieszkanie, samochód czy dom itp. Jest przekonany, że każdy kontakt jego własności — kobiety z innym mężczyzną musi się dla niego skończyć niepomyślnie — zdradą;
- 6) mają zmiany osobowościowe — zaburzenia osobowościowe związane są z ich brutalnymi zachowaniami;
- 7) karzą za rzeczywiste i urojone winy (za złe stopnie, za błędy wychowawcze, przewinienia, „przypaloną zupę” itp.);
- 8) biją, by przełamać opór najbliższych i postawić na swoim;
- 9) są zmęczeni, bezradni wobec otaczającej ich rzeczywistości społeczno-politycznej. Z braku czasu, z żalu za szare bezbarwne życie, za własne życiowe porażki, frustracje, nie spełnione ambicje i aspiracje;
- 10) piją, są uzależnieni od alkoholu. Przepęstwa przeciwko rodzinie (głównie znęcanie się nad rodziną) wiążą się z nadużywaniem alkoholu i alkoholizmem w podwójnym znaczeniu: jako cecha sprawcy przepęstwa z art. 184 KK i jako czynnik przepęstwu towarzyszący. Wskazują na to statystyki policyjne, określające stan trzeźwości sprawcy.

W 1995 roku na terenie miasta Częstochowy popełniono 11621 przepęstw z tego 843 pod wpływem alkoholu. W 1994 roku zanotowano 110 przypadków znęcania się nad rodziną, ci stanowią 14% wszystkich przepęstw popełnionych pod wpływem alkoholu, a w 1995 roku — 107 przypadków znęcania się nad rodziną, co stanowi ok. 13% wszystkich przepęstw popełnionych pod wpływem alkoholu. 87,8% sprawców znęcania się nad rodziną działało pod wpływem alkoholu. Tylko 1/4 sprawców przepęstwa z art. 184KK nie działała pod wpływem alkoholu (por. M. Jarosz 1986).

U sprawców przepęstw przeciwko rodzinie stwierdza się wysoki stopień współwystępowania zjawisk: alkoholizmu i recydywy, który pogłębia procesy

wykolejenia społecznego, degradację psychiczną tych osób. Wyjątkowo niekorzystny a więc kryminogenny wpływ ma alkohol na sytuację członków rodzin alkoholików. Jest jedną z głównych przyczyn rozwodów, jednym z najczęstszych powodów niedostatku, a nawet nędzy w rodzinie. Dane liczbowe przedstawia tabela nr 5.

Tab. 5. Kategorie trzeźwości a liczba podejrzanych z art. 184 KK na terenie woj. częstochowskiego w latach 1990 – 1995:

Lp.	Kategorie trzeźwości	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogółem
1	ustalony stan trzeźwości	210	320	215	225	311	281	1 562
2	trzeźwi	45	80	49	57	74	86	391
3	nietrzeźwi	165	240	166	168	236	195	1 170
4	pod wpływem środków odurzających	2	5	8	15	1	—	31
5	ogólna liczba podejrzanych	262	480	305	324	450	447	2 268

Źródło: badania własne na podstawie danych statystycznych Woj. Komendy Policji w Częstochowie (październik, 1996):

W latach 1990 – 1995 wśród 2268 podejrzanych (do lipca 1996 – 2446) ustalono stan trzeźwości w 1562 przypadkach (do lipca 1996 – 1677). 391 sprawców w chwili popełnienia przestępstwa było trzeźwych, 31 osób było pod wpływem środków odurzających, a 1170 osób w chwili popełnienia przestępstwa wykazywało różny stopień upojenia alkoholowego.

Znęcanie się nad rodziną jako przestępstwo określone w kodeksie karnym wykazuje duży stopień recydywy, czyli ponownego popełnienia tego samego przestępstwa. Dokładne dane liczbowe przedstawia tabela nr 6.

Tab. 6. Karalność sprawców z art. 184 KK w woj. częstochowskim w latach 1990 – 1995:

Lp.	Karalność sprawców	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogółem
1	karani	60	180	80	56	119	159	654
2	niekarani	202	300	225	268	331	288	1 614
3	ogólna liczba podejrzanych	262	480	305	324	450	447	2 268

Źródło: badania własne na podstawie danych statystycznych Woj. Komendy Policji w Częstochowie (październik, 1996)

Kim więc jest sprawca przemocy w rodzinie? Czym się zajmuje? Dokładne dane zawierające informacje o pracy, nauce osób podejrzanych o naruszenie art. 184 KK przedstawia tabela nr 7.

Tab. 7. Informacje o pracy i nauce podejrzanych o naruszenie art. 184 KK na terenie woj. częstochowskiego w latach 1990 – 1995:

Lp.	Kategorie nauki i pracy sprawców	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogółem
1	Osoby uczące się	6	8	6	7	7	4	38
2	osoby pracujące	161	190	150	134	178	177	990
3	renciści, emeryci	26	60	40	51	77	69	323
4	rolnicy	7	28	9	11	21	19	95
5	bezrobotni z prawem do zasiłku	25	35	25	13	32	23	117
6	bezrobotni bez prawa do zasiłku	15	49	10	26	46	55	200
7	brak danych	20	110	190	71	89	105	590
8	ogólna liczba podejrzanych	262	480	305	324	450	447	2 268

Źródło: badania własne na podstawie danych statystycznych Woj. Komendy Policji w Częstochowie (październik, 1996)

W przedziale od 1990 do 1995 roku policja zanotowała 38 osób uczących się, 990 osób pracujących, 323 rencistów i emerytów, 95 rolników, 117 bezrobotnych z prawem do zasiłku i 191 bezrobotnych bez prawa do zasiłku, będących sprawcami przemocy w rodzinie.

Z danych przedstawionych w tabelach nr 6 i 7 wynika, że osoby, które naruszają art. 184 KK to osoby wcześniej karane i pracujące. Sprawcy znęcania się nad rodziną to w 602 przypadkach osoby wcześniej karane, w 542 niekarane, a 552 osoby nie uczyły się i nie pracowały.

Osoby, które dopuściły się aktów przemocy wobec najbliższych to mieszkańcy Częstochowy lub najbliższych jej okolic. Zdarzały się też przypadki dokonania na terenie naszego miasta aktów przemocy przez osoby z innych województw i osoby bez stałego miejsca zamieszkania, bezdomne. Dane liczbowe dotyczące terenu zamieszkania osób podejrzanych z tytułu naruszenia art. 184KK przedstawia tabela nr 8.

Tab. 8. Miejsce zamieszkania sprawców znęcania się nad rodziną w woj. częstochowskim w latach 1990 – 1995:

Lp.	Miejsce zamieszkania	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Ogółem
1	rejon Częstochowa	150	280	215	196	320	315	1 476
2	województwo częstochowskie	102	191	84	111	125	116	729
3	inne województwo	4	7	5	8	3	4	31
4	bez stałego miejsca zameldowania	6	2	1	9	2	12	32
5	ogólna liczba podejrzanych	262	480	305	324	450	447	2 268

Źródło: badania własne (1996) na podstawie danych statystycznych Komendy Wojewódzkiej Policji w Częstochowie

Spośród 2268 podejrzanych o naruszenie art. 184 KK teren Komendy Rejonowej Częstochowa zamieszkiwało 1476 przestępców, teren woj. częstochowskiego 729 osób, 31 teren innego województwa a 32 nie miało stałego zameldowania — były to osoby bezdomne.

Wyładowując swą agresję na najbliższych biją. Najczęściej biją ręką, oprócz niej używają pasa, kabla, smyczy, listwy, gumowej rury, grzałki, kija, parasola, buta, bata, pejcza, paska ze skuwką, trzepaczki, ścierki, różgi, krzesła.

Dzieci częściej otrzymują karę od matki (13 razy częściej niż od ojca), ale kara wymierzona przez ojca jest bardziej dotkliwa (I. Jundził 1993). Stąd policja notuje więcej przypadków przemocy dokonywanej przez mężczyzn.

Jak podaje A.L. Medyńska (1974) w wyniku wieloletnich badań ustalono, że do najczęstszych sposobów maltretowania dziecka należy: bicie pięściami, przedmiotami, uderzanie ciałem dziecka o powierzchnie, oparzenia i wykręcanie kończyn. Na skutek tych aktów przemocy do typowych obrażeń bezpośrednio obserwowanych u ofiary zalicza się: otarcia naskórka, stłuczenia, wybroczyny, obrzęki, bolesność kończyn i ograniczenie ich ruchliwości. Występować mogą także objawy wstrząsu, wymioty, niezborność ruchowa, pęknięcia narządów wewnętrznych, krwiaki, wylewy i odklejenie siatkówki.

Przemoc wobec ofiary może przybrać także formę przemocy psychicznej (emocjonalnej). Dzieje się tak, gdy ignoruje się potrzeby dziecka (żony, męża), gdy traktuje się je jako osobę bez wartości, gdy się obraża, straszy, stwarza atmosferę lęku, gdy uniemożliwia się ofierze kontakty z rówieśnikami, gdy stawia wymagania ponad siły. Psychicznego maltretowania dokonuje się słowem, które zostawia w psychice „bliznę” większą i głębszą niż razy zadane pasem czy ścierką.

Psychologiczny portret ofiary

Oprócz fizycznych konsekwencji maltretowania najbliższych u ofiary występują również zaburzenia w sferze psychicznej. Skutkiem przemocy fizycznej i emocjonalnej mogą być zaburzenia emocjonalne ofiary (zaburzenia kontaktu, regresja), jak również zaburzenia w sferze osobowości (charakteropatie, socjopatie — wrogość wobec otoczenia, skłonność do czynów przestępczych z użyciem gwałtu).

Analizując zaburzenia w rozwoju dzieci maltretowanych badacze podają następujące cechy ich osobowości:

- egocentryzm
- brak poczucia rzeczywistości, ucieczki w świat fantazji
- bierność, brak inicjatywy
- poczucie mniejszej wartości
- zależność
- brak zainteresowania własną przyszłością
- niestałość emocjonalna (Jundził, 1993).

Przemoc w stosunku do dziecka pozostawia w jego psychice ślad, który pozostanie w umyśle dziecka na zawsze. Sprawcami zachowań agresywnych w stosunku do dzieci są ich najbliżsi, a więc ci, którzy powinni opiekować się dzieckiem, być dla niego pozytywnym wzorem, kochać je i wspierać w trudnych chwilach. Bicie przez rodziców czuje się nie kochane, nie akceptowane i odrzucone. Samo nie pokocha, uczucie to jest mu przecież obce. Psychika takiego dziecka ogarnięta jest uczuciem obawy i lęku przed tym co w przyszłości nastąpi. Bicie cierpi w samotności, zamyka się w sobie lub bije młodszych i słabszych — to jego mechanizm obronny. Maltretowane dzieci nie umieją siebie zaakceptować, mają zaniżoną samoocenę, nie dążą do sukcesów, bo czują, że są zbyt słabe, by je osiągnąć. Dziecko wobec którego stosuje się przemoc często nie chce żyć, targa się na własne życie, gdyż nie widzi sensu dalszej egzystencji w świecie, który jest mu obcy, w którym nikt go nie kocha i nie stara się zrozumieć.

Amerykański psycholog Helfer (1978) stwierdza, że w psychicznym wymiarze dałoby się wyodrębnić kilka cech osobowości rozwiniętych w następstwie doświadczenia przemocy w dzieciństwie. Ludzie wychowani w atmosferze przemocy — dotyczy to wszystkich form skrzywdzenia — mają podstawowe braki socjalizacyjne, a także zaburzenia związane z poczuciem własnej tożsamości, utrudniające jednostkom właściwe funkcjonowanie w społeczeństwie.

Aktów przemocy w rodzinie doświadczają również kobiety — żony, matki. Skutki funkcjonowania w takim związku nie do końca są poznane. Wielu badaczy zajmujących się tym problemem nie umie wyjaśnić mechanizmu, który powoduje, że kobieta pozostaje ze swym oprawcą, pozwala na to by ją bił, upokarzał i wykorzystywał seksualnie. Nie zawsze bita i gwałcona może opuścić swojego oprawcę. Przecież mąż utrzymuje dom, łoży na wychowanie dzieci, bez niego (jego pieniędzy) nie byłaby w stanie utrzymać domu.

W opinii społecznej utrwaliło się przekonanie, że kobieta posiada psychiczne predyspozycje do tego, by być źle traktowaną, pragnie agresji ze strony życiowego partnera. Taki mit kobiecego masochizmu jest mocno utrwalony w opinii społecznej.

Kobiety takie cechuje przekonanie, że uleganie przemocy jest niejako wkomponowane w ich kobiecą rolę, podobnie jak agresja jest przejawem męskiej dominującej roli (Pospiszyl, 1994).

Koncepcja „wyuczony bezradności” to kolejna próba wyjaśnienia akceptacji przemocy w stosunku do siebie. Decydującą rolę odgrywają tutaj doświadczenia z okresu dzieciństwa kobiety oraz doświadczenia jakie wyniosła ona z poprzednich związków z mężczyznami.

Każda osoba z „syndromem bitej żony” przechodzi przez dwie fazy rozwoju tego syndromu. Pierwsza, to faza buntu czynnego lub biernego. To właśnie w tym okresie obserwuje się najwięcej incydentów wzajemnej bójki czy ucieczek. Dopiero gdy kobieta przekonuje się o nieskuteczności swoich zabiegów, rodzi się w niej poczucie bezsilności, a w ślad za tym depresja (Pospiszyl, 1994).

Często reakcją ofiary na zadawany jej gwałt jest fascynacja osobą agresora, między tą dwójką w ciągu kilku lat rodzi się szczególny rodzaj więzi zwanej traumatyczną. Kobieta psychicznie uzależnia się od męża oprawcy i jest w stosunku do niego submisyjna, co podnosi jego samoocenę. Długotrwałe przebywanie w takim związku powoduje uzależnienie ofiary od oprawcy. Opisane zjawisko nosi nazwę „syndromu sztokholmskiego”. Psychologiczny mechanizm działania „syndromu sztokholmskiego” nie jest do końca wyjaśniony. Jego podstawą jest, zdaniem M. Symonds, identyfikacja ze światem agresora, co stanowi przejaw instynktu samoobrony ofiary, wskazuje na jej gotowość wykorzystania tych wszystkich elementów sytuacji, które dają szansę przetrwania i umożliwiają zachowanie niezbędnej dla owego przetrwania równowagi psychicznej (Pospiszyl, 1994).

Biła kobieta pozostaje w związku z oprawcą, gdyż zbyt wiele „zainwestowała” w związek. Wierzy, że jeżeli podda się bijącemu, wtedy on zmieni swój stosunek do niej. Badacze opisują to zjawisko jako „efekt psychologicznej pułapki”.

Proces wpadania w psychologiczną pułapkę jest dość prosty. Na początku kobieta podejmuje wiele wysiłku, aby małżeństwo było udane, aby stworzyć prawdziwą rodzinę. Wychodząc z założenia, że dom tworzy kobieta, czuje się zań odpowiedzialna. Kiedy jednak to się nie udaje, wzrasta w niej poczucie winy i przegranej. A to z kolei sprzyja uruchomieniu mechanizmów obronnych, głównie racjonalizacji (Pospiszyl 1994).

Podsumowanie

Przemiany społeczne jakim aktualnie podlega polskie społeczeństwo mimo wielu zmian pozytywnych spowodowały zachwianie norm społecznych, systemu wartości, wzrost przemocy i agresji społecznej. Jakże często najbliżsi sąsiedzi nie wiedzą o krzywdzie, jaka dzieje się za ścianą ich domów. Nie słyszą krzyku i płaczu, nie widzą zadawanych razów, bo nie chcą widzieć i słyszeć. Policja niechętnie interweniuje, gdy chodzi o nieporozumienia rodzinne.

Dlaczego tak często opiekunowie, dorośli zapominają, że dziecko, żona, konkubina to istoty żyjące, myślące i czujące. Czyżby nie byli świadomi skutków swoich czynów? Agresywne zachowania wobec najbliższych są praktyką często stosowaną w naszym kręgu kulturowym. Wyładowując agresję na najbliższych czynią im największą krzywdę. W domu rodzinnym najbezpieczniejszym miejscu ze wszystkich, dziecko pierwszy raz doznaje uczucia bólu, strachu, gwałtu i upokorzenia. Bywa, że matka jest biernym obserwatorem krzywd wyrządzanych dziecku. Jeżeli stanie w jego obronie, nie ucieknie przed razami męża.

Żyjąc ze świadomością odrzucenia i upokorzenia dzieci, zamykają się we własnym świecie, świecie fantazji i iluzji, w którym nie ma złych dorosłych. Nie kochane przez rodziców, nie akceptowane przez kolegów, nie rozumiane przez nauczycieli, stają się krnąbrne, kłótlive i agresywne — to ich mechanizm obron-

ny. Zostawiają dom, rodzinę, kolegów w nadziei, że gdzieś jest lepszy świat, świat bez kłótni, awantur i alkoholu, świat, w którym czują się kochane i akceptowane, świat narkotyków, gangów przestępczych, grup subkulturowych.

Bite, gwałcone i upokarzane przez najbliższych z czasem zwrócą się przeciwko społeczeństwu, które nie udzieliło im pomocy wtedy, kiedy była ona najbardziej potrzebna.

Bibliografia

- Bielawska-Batorowicz, E. (1993). O formach złego traktowania dzieci. *Przeгляд Psychologiczny*, 3.
- Durkheim, E. (1964). *Le Suicide. Etude de sociologie* (przekład fragmentów). [w:] Szacki, J. *Durkheim*. Warszawa: WP.
- Forward, S. (1992). *Toksyczni rodzice*. Warszawa: Jacek Santorski & CO.
- Hołyst, B. (1977). *Kryminologia. Podstawowe problemy*. Warszawa: PWN.
- Jarosz, M. (1986). Problemy alkoholowe w rodzinie. [w:] I. Wald (Red.), *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Warszawa: PWN.
- Jundził, I. (1993). *Dziecko — ofiara przemocy*. Warszawa: WSiP.
- Kodeks Karny z komentarzem* (1995). Warszawa: Wyd. Praw.
- Lew Starowicz, Z. (1992). *Przemoc seksualna*. Warszawa: Agencja Wydawnicza Jacek Santorski.
- Medyńska, A.L (1974). Zespół dziecka maltretowanego, *Pediatrics Polska*, 6.
- Melibruda, J. (1995): Patrząc na przemoc, [w:] *Podręcznik „przemoc w rodzinie”*. Warszawa: PARPA.
- Merton, R.K. (1986): *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: PWN.
- Mozołowski, A. (1996). Biednemu biada, *Polityka*, 11.
- Pacewicz, A. (1992). Nadużycia seksualne wobec dzieci. *Przyjaciel Dziecka* 4 – 6.
- Pawlica, B. (1996). O nietolerancji w rodzinie. Przejawy i psychospołeczne uwarunkowania złego traktowania dzieci. [w:] A. Rosół, M.S. Szczepański (Red.), *Tolerancja III. Szkice socjologiczne*. Częstochowa: WSP Częstochowa.
- Piekarska, A. (1984). Uwarunkowania, rozmiary i skutki zjawiska przemocy wobec dziecka w rodzinie (przeгляд ważniejszych współczesnych badań w polskiej literaturze przedmiotu). *Psychologia Wychowawcza*, 3.
- Piekarska, A. (1991). *Przemoc w rodzinie. Agresja rodziców wobec dzieci. Przejawy i psychologiczne uwarunkowania*. Warszawa: WSiP.
- Pospiszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: WSiP.

- Pospiszył, I. (1993). Wykorzystywanie seksualne dzieci. *Psychologia Wychowawcza*, 1.
- Raczkowska, J. (1993). Syndrom dziecka źle traktowanego. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2.
- Witańska, I. (1992). Dziecko — ofiara przemocy. *Przyjaciel Dziecka*, 4 — 6.
- Woźniak-Krakowian, A. (1996). Samobójstwo efektem dezintegracji społecznej? Wokół zjawisk nietolerancji. [w:] A. Rosół, M.S. Szczepański (Red.), *Tolerancja III Szkice socjologiczne*. Częstochowa: WSP.
- Woźniak-Krakowian, A. (1996). Anomia — zjawisko zagrożenia dla społeczeństwa, czy dla jednostki? Typologia anomii [w:] D. Marzec (Red.), *Opieka i Wychowanie w okresie transformacji systemowej*. Częstochowa: WSP.
- Zielińska, M. (1993). Kaci swoich dzieci, *Sztandar Młodych*. 1993. 05.10.

Agata WOŹNIAK-KRAKOWIAN
Beata PAWLICA

Psychological and Sociological Analysis of the Phenomenon of Violence Within a Family in the Region of Częstochowa in the Years 1990 – 1995

Summary

The level of social aggression has been rising in Poland for the last several years. This has led to moral chaos and given rise to the situation where people no longer feel bound by the existing system of standards. The state, known as anomy, reveals egoistic tendencies within a human being, which result in increased amount of deviated behaviour, including crime against family. There are different types of violence; they depend on a society and its culture. Generally the forms are limited to maltreatment. At present, there are seven forms of maltreatment, defining cruelty to ones family. They are: physical violence, sexual abuse, emotional violence, abandonment, physical development retardation, pre-natal abandonment and ritual abuse.

Article 184 of the Penal Code includes widely understood crimes against ones family described as cruelty to ones family.

The article is an attempt at determining extent and demographic features of people committing crimes specified in the Article 184 of the Penal Code as well as an attempt at making a psycho sociological portrait of a victim of such offences.

Aggressive behaviour towards closest relatives is a very common practice in our cultural environment. Finding vent to ones aggression towards members of ones family, the offenders mostly beat up, exert psychic cruelty which usually assumes the form of emotional cruelty. Perpetrators guilty of physical cruelty towards members of their own families are mostly 30- to 49-year-old men, addicted to alcohol, who had been punished earlier for similar offences.

Anyone can be a little man who wants to manifest his dominance through aggressive behaviour, hide his inhibitions, find a vent for his frustrations, unwind his failures at work, in the sphere of interpersonal contacts or in sex.

